

Darko Tepert

POSLJEDNJA VREMENA U ŽIDOVSKOM TUMAČENJU PRVIH DEVETNAEST PSALAMA

Doc. dr. sc. Darko Tepert

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Teologija u Rijeci - Područni studij

UDK: UDK: [236.9Mesija][296+296.8][811.411.16'02/'04+811.411.17'02][82-14/
19(33):223.2][‘1/19’][222.1] [0.000.22.07/.08]

Prethodno priopćenje

Primljeno: 8. srpnja 2021.

Kasna židovska književnost u psalmima vidi tekstove koji govore i o mesijskom vremenu i o samom Mesiji. Rad se najprije bavi izvorima koji se odnose na psalme u kasnoj židovskoj literaturi (1.-11. st.), da bi u nastavku poklonio pozornost Ps 1 - 19. Kad govore o posljednjim vremenima ovi psalmi govore o iščekivanju jednog ili više mesijâ uz čiji je dolazak povezana konačna pobjeda, ali i sud koji će se na kraju vremena dogoditi. Pritom je vidljiv ekskluzivistički pristup promišljanju o posljednjem sudu u kojem ne postoji nada za druge i drugačije. Posljednja bitka zamišljena je kao bitka između dobra iz zla, a u njoj će pobjeda će Mesijina i Božja. Kao sredstvo za borbu predstavljena je *Tora*, to jest Božja riječ. U židovskoj perspektivi *Tora* obuhvaća pisani i usmeni Zakon, pa je obdržavanje zapovijedi toga Zakona od ključnog značenja za održanje u posljednje dane. Kao mjesto suda označen je Jeruzalem koji će postati prijestolje Boga koji uzima ulogu suca. Na tom sudu bit će uništen đavao i svi koji su njegovi, uključujući Goga, Magoga i Edoma, a oni koji su Božji, a to znači pravedni Izrael, prebivat će u obnovljenom Jeruzalemu i Sionu.

Ključne riječi: Židovstvo, Psalmi, posljednja vremena, Midraš, Talmud

* * *

Uvod

Kasna židovska književnost u psalmima vidi tekstove koji govore i o mesijskom vremenu i o samom Mesiji. Ipak, primjećuju se i razlike u odnosu na novozavjetnu uporabu. Dok i židovski izvori tumače Psalam 2 u mesijanskom smislu, uz Psalam 22 takvo je tumačenje sasvim izbjegnuto. Na primjeru Psalma 2, zajedno sa Psalmom 1 i Psalmom 3 koji su u nekim židovskim izvorima tumačeni zajedno, potom na primjeru Psalma 4, te u kraćim crtama na primjeru

Psalama 5 – 19, ovdje će biti analizirano mesijansko tumačenje psalama u židovstvu.

U ovom radu pod pojmom ‘kasna židovska književnost’ podrazumijeva se onaj skup židovskih tekstova koji na hebrejskom i aramejskom jeziku nastaju od početka kršćanske ere, posebice nakon razaranja jeruzalemskoga hrama 70. godine, pa sve do 11. stoljeća. Riječ je o četiri razdoblja prema židovskoj podjeli: razdoblje tannaita (1.-200.) u kojem nastaje Mišna, razdoblje amoraita (200.-500.) u kojem je kompletiran najprije Jeruzalemski, a onda uglavnom i Babilonski Talmud, razdoblje saboraita (500.-589.) u kojem je konačno uređen Babilonski Talmud u sadašnjem obliku, te razdoblje geonita (589.-1038.) u kojem nastaju manji midraši tipa *haggadah*, pa i *Midraš Psalama*.¹ To su tekstovi koji su u rabinskom židovstvu poznati kao Usmena Tora, a riječ je o tumačenju Biblije koje predstavlja temelj kasnije židovske egzegeze, pobožnosti i književnosti.² Usmena Tora za Židove jednako je obvezujuća kao i Pisana Tora.³ Pritom se izraz Pisana Tora ne odnosi samo na Petoknjžje, nego na cijelo Pismo – TaNaK: Zakon (*Tora*), Proroke (*Nevi'im*) i Spise (*Ketuvim*).⁴ U srednjem vijeku (razdoblje geonita) razvile su se četiri skupine židovskih tumačenja: tumačenja Biblije na arapskom jeziku, tumačenja sjevernofrancuskih učenjaka, tumačenja iz Provanse, te tumačenja iz područja današnje Španjolske i Italije.⁵

1 Za dodatne informacije o ovom razdoblju vidi: Jacob NEUSNER – William SCOTT GREEN, *Rabbinic Literature*, u: *Dictionary of Judaism in the Biblical Period*, New York, 1996., 386-387; Günter STEMBERGER, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Edinburgh, 1996., 65-100. Za detaljniji pregled pojedinih razdoblja rabinske književnosti vidi: Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible. Jewish Interpretation, Sectarianism and Polemic from Temple to Talmud and Beyond*, Leiden – Boston, 2017., 3-6. Riječ ‘midraš’ u tanaitskom razdoblju označava zakonske odredbe utemeljene na biblijskim odlomcima, a tek kasnije označava homiletsko tumačenje teksta, često u obliku *haggadot*. U jeziku rabina Šloma Yitzchakija, poznatijeg pod akronimom Raši (1040.-1105. god.), ‘midraš’ označava bilo koji oblik rabinskoga egzegetskog tumačenja, kako onog koji se odnosi na zakone tako i svakog drugog. Sličan je slučaj i kod Moše ben Maimona, poznatijeg kao Majmonid ili pod akronimom Rambam. Usp. Paul D. MANDEL, *The Origins of Midrash: From Teaching to Text*, Leiden – Boston, 2017., 9-10.

2 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 6. Prema židovskom rabinskom tumačenju, židovski narod primio je dvije Tore: Pisanu i Usmenu (usp. *Abot deRabbi Nathan*, A,15). One su bitno povezane i ne mogu postojati jedna bez druge ukoliko su obje dane Mojsiju na Sinaju, pa samo puno prihvaćanje objiju Tora nekoga čini pravim židovskim vjernikom. Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 27. Midraš Levitskoga zakonika kaže: „Riječi Tore su jedno, ali ih čine Miqra, Mišna, Talmud, Halakhot i Aggadot“ (*Wayiqra Rabbah*, 22:1). Pritom riječ ‘miqra’ označava ‘pismo’, to jest hebrejsku Bibliju, ‘halakhot’ skup propisa koje valja obdržavati, a ‘aggadot’ ili ‘haggadot’ skup pripovijesti u obliku midraša.

3 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 32.

4 *Midraš Tanchuma*, koji svoje početke ima u drugoj polovici 4. st., ali se u pisanom obliku prvi put sreće u 8. ili 9. st., u Pisanu Toru ubraja sve tri zbirke hebrejske Biblije i navodi da se tako protivi ‘grešnicima u Izraelu’ (hebr. *poš'e Israel*), te je riječ očito o unutaržidovskoj raspravi u kojoj bi u ovom slučaju nasuprot rabinima trebalo pretpostaviti nekadašnje saduceje. Usp. *Midraš Tanchuma*, *Re'eh*, 1:1. Saduceji su i drugdje u farizejskim i rabinskim spisima označeni kao grešnici. Takav je slučaj u *Salomonovim Psalmima* (1,1; 4,1-10), u *Židovskim starinama* Josipa Flavija (13,293-298; 20,197-203). Usp. Kaufman KOHLER, Sadducees, u: *Jewish Encyclopedia*. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyclopedia, u: <http://jewishencyclopedia.com/articles/12989-sadducees> (6. 6. 2020.).

5 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 7-10.

Prema srednjovjekovnom rabinskom promišljanju, Tora može biti protumačena na četiri načina. To su: *pešat* ili doslovni smisao u svome kontekstu; *remez* ili aluzija koja upućuje na dublji smisao teksta, što uključuje i alegorijsko i metaforičko značenje; *deraš* koji se može očitovati kao homiletsko tumačenje u obliku midraša, odnosno kao tumačenje koje ima oblik onoga što se naziva *halakha* i *haggada*; te *sod* ili skriveni, mistični smisao osobito rabljen u kabalističkoj književnosti.⁶

1. Izvori o psalmima u kasnoj židovskoj književnosti

Za rabinsko židovstvo Usmena Tora sadržana je prije svega u Talmudu s Mišnom i Gemarom. Usmena Tora za njih ima prednost pred Pisanom Torom, kako to tumači Babilonski Talmud: „Mudraci su učili: Ako se bave samo Pismom, to je vrijedno ali nije ništa posebno, kad se bave Mišnom, to je vrijedno i primit će nagradu, a kad se, pak, bave Talmudom, nema ničega što bi bilo važnije od toga.“⁷ Valja, međutim, razumjeti da se većina ovih tekstova udaljuje od sadržaja samih biblijskih tekstova i njihova doslovnog smisla, a često odražavaju ozračje rasprava kako unutar samoga židovstva tako i u odnosu na kršćanstvo i islam.⁸ O tome valja voditi računa i kad se analiziraju pojedini tekstovi i eventualno postojanje tradicija prisutnih u tim tekstovima u vrijeme rađanja kršćanstva.

1.1. Targum Psalama

Rabinska predaja ne poznaje ‘službene’ aramejske prijevode Spisa (*Ketuvim*), na način kako priznaje Targum Onkelos za Toru i Targum Jonatan za Proroke. Tako Talmud spominje Targum Onkelos za Toru i Targum Jonatan za Proroke, no potom pripovijeda kako je Jonatan ben Uziel htio prevesti i Spise, no Božji mu je glas tada rekao: „Dovoljno ti je što si preveo Proroke“, a Gemara tumači: „Koji je razlog što mu je bilo zanjekano dopuštenje da prevede Spise? Jer oni u sebi imaju objavu svršetka, kad dođe Mesija.“⁹ Iz toga bi se

6 Usp. *Isto*, 46.

7 *Baba Metzia*, 33a. Ipak, za razliku od rabina na području Mezopotamije, oni koji su se nalazili na području Svete zemlje više su se bavili Svetim pismom ukoliko su bili u stalnom dodiru s kršćanima te im je Biblija bila jedino zajedničko sredstvo međusobnog uvjeravanja. Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 37.

8 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 11. Ipak, kad su donosili i vlastite ideje, pisci ovih spisa nastojali su ih povezati s biblijskim tekstovima, a to su obično opravdavali riječima midraša na Knjigu Brojeva *Bamidbar Rabbah* koji glasi: „Torah ima sedamdeset lica“ (*Bamidbar Rabbah*, 13:15). Zbog toga, prema rabinskom tumačenju, jedan biblijski redak može imati više značenja. Tako srednjovjekovni židovski pisac Abraham ibn Ezra kaže: „Midraši su poput odjeće na tijelu. Neki su tanki poput svile, a drugi su debeli poput vreće. Pešat (doslovni smisao, op. a.) je tijelo u važnim stvarima i zakonima.“ Usp. *Isto*, 25.

9 *Megillah*, 3a.

moglo zaključiti da rabinima koji su sastavljali Babilonski Talmud oko 500. godine nije bio poznat Targum Psalama. Ipak, Babilonski Talmud na jednom mjestu navodi riječi Ps 122 na aramejskom jeziku i to u obliku u kojem se one nalaze i u Targumu Psalama.¹⁰ Ne postoji, međutim, mogućnost jasnog datiranja ili geografskog smještaja nastanka ovoga Targuma. Jezično, on predstavlja mješavinu palestinskog i babilonskog aramejskog, što je karakteristika i Targuma Jerušalmi i Targuma ostalih Spisa, osim Targuma Knjige Izreka.¹¹ Premda je Targum Psalama svakako nastao nakon prijevoda Vulgate, on sadrži i neke rane tradicije u tumačenju psalama.¹² Pritom ovaj Targum nije samo prijevod, nego sadrži i tumačenje teksta. Kao što s pravom naglašava Bernstein: „Kad su psalmi nadograđeni biblijskom i midraškom poviješću, oni u rukama targumista nisu više samo izolirana poetska djela; oni postaju sredstvo pomoću kojega on povezuje svoje čitatelje s njihovom nacionalnom i vjerskom poviješću.“¹³

1.2. Midraš Psalama

*Midraš Psalama (Midraš Tehillim)*¹⁴ u svom najstarijem obliku sadrži tumačenje Ps 1 – 118, a u dva rukopisa i dijela Ps 119, no narav je tih tumačenja vrlo raznolika i očito su preuzeti iz različitih izvora. Rabinski izvori poznaju vrlo rano zbirku tumačenja psalama haggadičkoga oblika,¹⁵ no to nije ovaj *Midraš* u sadašnjem obliku. Moguće je da sadašnji *Midraš Psalama* uključuje i dio ovih starijih predaja. Stoga je nemoguće dati točno vrijeme nastanka ovoga *Midraša*. Neki drže da on sadrži materijal koji je nastajao do 11. stoljeća, a da većina materijala potječe iz talmudskoga razdoblja, to jest između 70. i 640. godine.¹⁶ Budući da se i sadašnji *Midraš Psalama* odlikuje haggadičkim načinom tumačenja, njegov bi nastanak valjalo smjestiti na područje Palestine, to jest u središtima kao što su Tiberijada i Cezareja, gdje su rabini bili skloniji takvu tumačenju, za razliku od onih na području Babilonije, to jest današnjeg Iraka. Osim toga, u *Midrašu* se navode samo palestinski amoraiti ili oni koji se spominju i u Palestinskom Talmudu, a i stil i jezik odgovara onom koji je rabljen

10 Usp. *Ta'anit*, 5a.

11 Usp. Moshe J. BERNSTEIN, A Jewish Reading of Psalms: Some Observations on the Method of the Aramaic Targum, u: Peter W. FLINT – Patrick D. MILLER, *The Book of Psalms. Composition & Reception*, Leiden – Boston, 2005., 479.

12 Usp. *Isto*, 480-481.

13 Moshe J. BERNSTEIN, A Jewish Reading of Psalms, 502.

14 Naziva se još i *Šoher Tov*, što znači 'traganje za dobrim', što predstavlja prve riječi toga midraša, a preuzete su iz Knjige Mudrih izreka: „Tko traži dobro, nalazi milost, a tko za zlom ide, ono će ga snaći“ (Izr 11,27).

15 Usp. Jeruzalemski Talmud, *Ketubbot*, 12:3 (35a); Babilonski Talmud, *Qiddušin*, 33a; *Avoda Zarah*, 19a; i midraš *Berešit Rabbah*, 33:2.

16 Usp. Günter STEMBERGER, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 322-323; Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 72.

na tom području.¹⁷ Midraš predstavlja zbirku rabinskih tumačenja, propovijedi i legendi.¹⁸ *Midraš* drugog dijela Psaltira (Ps 119 – 150) donosi neke drugačije karakteristike, a najčešće se njegov nastanak smješta u 13. st., iako neki zbog njegova sažeta stila pretpostavljaju postojanje ranih materijala koji su doveli do njegova nastanka.¹⁹

Sadržajno, *Midraš Psalama* proučava svaki psalam u kontekstu Psaltira i hebrejske Biblije u cijelosti. Ne obraća pozornost na vremensku razliku između pojedinih događaja kojima se bavi, pa mu nedostaje osjetljivost na kronološki razvoj, a to znači da nema dijakroničku perspektivu. U tom smislu, pisce ovoga *Midraša* ne zanima povijest redakcije niti razlikuju književne rodove pojedinih psalama.²⁰ Također, unutar *Midraša* može se razaznati više različitih teologija budući da je riječ o zbirci koju su pisali različiti autori u različitim razdobljima i u različitim okolnostima, što ne treba čuditi budući da su rabinski pisci i inače dopuštali različite poglede te je bilo moguće da neka pitanja i ne nađu svoje konačno rješenje. Ovi teološki pogledi nisu izrečeni na dogmatski način, nego putem legendi, pripovijesti ili usporedbi.²¹ Vrlo često pisci ove zbirke proširuju sam tekst i tumače ga u svjetlu kasnijih događaja te ga tako nastoje povezati sa svojim vremenom, pa stoga mnogi tekstovi odražavaju raspravu koja je u različitim razdobljima postojala između Židova i kršćana, a kasnije i između Židova i muslimana.²² Konačno, pisci, što je uobičajeno u rabinskoj književnosti, izbjegavaju bilo kakvu mogućnost da su praoci Izraela ili važni kraljevi mogli grijehiti, premda se to kosi sa samim biblijskim tekstom.²³

2. Posljednja vremena u Ps 1 – 3

Premda su Psalam 1 i 2 u židovskoj predaji uvijek prenošeni kao dva zasebna psalma, ipak ih se na neki način smatra cjelinom, pa ih se tako i tumači.²⁴ *Midraš Psalama* uz Psalam 1 spominje vrijeme Mesije samo kad govori o ograničenju ljudskoga vijeka u vezi s Noom koji je uspoređen s blaženim

17 Usp. *Isto*.

18 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 72.

19 Usp. Günter STEMBERGER, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 322-323; Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 73.

20 Usp. Isaak KALIMI, *Fighting Over the Bible*, 75-76.

21 Usp. *Isto*, 77.

22 Židovi su se u srednjem vijeku nalazili unutar dva velika kulturna i religijska prostora: bizantskoga i muslimanskoga. Svaki od njih predstavljao je određene probleme za židovski narod, ali je život na njihovoj razmeđi nudio i jedinstvene prilike za židovske zajednice, što je izravno pridonijelo nastanku i procvatu židovske književnosti, pa i razvoju midraša. Usp. Bernard H. MEHLMAN – Seth M. LIMMER, *Medieval Midrash. The House for Inspired Innovation*, Leiden – Boston, 2017., 29-36.

23 Usp. *Isto*, 78.

24 Usp. *Barakhot*, 10a:1.

čovjekom iz ovoga psalma. Prema tome tekstu, u vrijeme Mesije ostvarit će se riječi iz Knjige proroka Izaije: „U njemu više neće biti novorođenčeta koje živi malo dana ni starca koji ne bi godina svojih navršio: najmlađi će umrijet’ kao stogodišnjak“ (Iz 65,20).²⁵

Psalam 1 bavi se obdržavanjem zapovijedi jer proglašava blaženim čovjeka koji „o zakonu“ Gospodnjem „misli dan i noć“ (Ps 1,2). *Midraš* u vezi s Ps 1,1 tumači da se u Psaltiru pjeva aleluja (hebr. ‘hvalite Gospodina’), tek nakon što je proglašena pobjeda nad opakima, to jest nad poganima. Tako se u Psalmu 104 čita: „Nek’ zločinci sa zemlje nestanu i bezbožnika nek’ više ne bude! Blagoslivljaj Gospodina, dušo moja! Aleluja!“ (Ps 104,35).²⁶ Ova pobjeda vezana je s posljednjim sudom na kojem se opaki neće održati (usp. Ps 1,5), a Mišna detaljno nabraja koje sve skupine ljudi neće imati dijela u budućem svijetu, polazeći upravo od ovoga retka.²⁷

Ne treba čuditi što je Psalam 2 potaknuo mnogo više daljnjih promišljanja o posljednjim vremenima jer on započinje spominjanjem Gospodina i ‘Pomazanika njegovog’ (Ps 2,2). Babilonski Talmud, kad govori o obraćenicima na židovstvo, postavlja pitanje treba li ih prihvatiti zbog sumnje u njihove motive. U nastavku kaže: „Kad ovi obraćenici vide rat Goga i Magoga,²⁸ svaki će od tih obraćenika reći Gogu i Magogu: ‘Zašto ste došli’ A oni će mu odgovoriti: ‘Došli smo se boriti protiv Gospodina i protiv njegovog Mesije, kao što je rečeno: Zašto se bune narodi, zašto puci ludosti snuju? Ustaju kraljevi zemaljski, knezovi se rote protiv Gospodina i Pomazanika njegovog’ (Ps 2,1-2)“.²⁹ Kada govori o ratu protiv Goga i Magoga, židovska tradicija misli na posljednju veliku bitku protiv zla koja će se dogoditi u vrijeme kad dođe Mesija i u kojoj će Mesija pobi-

25 Usp. *Midraš Tehillim*, 1:12. Ovdje i dalje *Midraš Tehillim* citiran je u hrvatskom prijevodu prema Buberovu hebrejskom i aramejskom tekstu i uz konzultaciju Braudeova prijevoda. Usp. Solomon BUBER, *Midrash Tehillim*, Wilna, 1891.; William G. BRAUDE, *The Midrash on Psalms*, New Haven, 1959.

26 Usp. *Ein Yaakov, Berakhot*, 1:49. Djelo *Ein Yaakov* predstavlja zbirku hagadičkoga materijala iz Talmuda, praćenu tumačenjima. Nastala je na prijelazu 15. u 16. stoljeće na području Španjolske.

27 Usp. *Mišna Sanhedrin*, 10

28 Gog i Magog spominju se na različite načine u Bibliji. Tako se u Knjizi Postanka, unutar tzv. Tablice naroda, spominje Magog kao jedan od Jafetovih sinova (usp. Post 10,2). U Knjizi proroka Ezekielja spominje se Gog koji je kralj u zemlji koja se zove Magog (usp. Ez 38,1). Ezekiel pritom predviđa veliku bitku u kojoj će Gog napasti Izraela, a Bog će se proslaviti nad Gogom (usp. Ez 38,14-16). U židovskim apokaliptičkim tekstovima početak će se govoriti o Gogu i Magogu, kao što je to slučaj u Sibilinskim proročanstvima koja nastaju među Židovima u Egiptu u 2. st. pr. Kr. i u Otkrivenju, kad se govori o posljednjoj velikoj bitci između Sotone i Jaganjca (usp. Otk 20,7-10). U Otkrivenju, kao i u židovskim mirašima, Gog i Magog predstavljaju narode koji će se boriti protiv Božjega naroda u posljednjoj bitci. Raši u 11. st. tumači da će u toj bitci kršćani biti saveznici Goga i Magoga. Usp. Avraham GROSSMAN, *The Commentary of Rashi on Isaiah and the Jewish-Christian Debate*, u: Elliot R. WOLFSON – Lawrence H. SCHIFFMAN – David ENGEL (ur.), *Studies in Medieval Jewish Intellectual and Social History*. Festschrift in Honor of Robert Chazan, Leiden – Boston, 2012., 54.

29 *Avoda Zarah*, 3b:5. I traktat *Berakhot* Babilonskoga Talmuda uz ove retke Psalma 2 govori o bitci protiv Goga i Magoga. Usp. *Berakhot*, 7b:11.

jediti. Ova je tema, kao što ćemo vidjeti, prisutna u više psalama. Zaključujući promišljanje o obraćenicima, Talmud predviđa da će oni tada odbaciti obvezu obdržavanja zapovijedi i napustiti židovstvo, pri čemu kao njihove navodi riječi Psalma 2: „Skršimo okove njihove i jaram njihov zbacimo!“ (Ps 2,3). Tumačenje je odraz rasprave među Židovima o mogućnosti primanja obraćenika na židovstvo. Židovska predaja, kako je donosi Talmud, u Psalmu 2 vidi sve borbe u povijesti spasenja, od Abrahamova rata protiv četvorice kraljeva (usp. Post 14,1-16), preko nevolja koje su Hebreji imali s faraonom prije izlaska iz Egipta (usp. Izl 1 – 14), pa sve do velike borbe posljednjih vremena koja će se dogoditi u doba kad dođe Mesija. Kad tumači riječi u kojima Gospodin kaže: „Ti si sin moj, danas te rodih. Zatraži samo i dat ću ti puke u baštinu i u posjed krajeve zemaljske“ (Ps 2,7-8), Talmud u ovome sinu prepoznaje Mesiju iz Davidova potomstva, koji, imajući u vidu smrt Mesije iz Josipova potomstva³⁰ koji je ubijen u borbi protiv Goga i Magoga, od Boga traži samo jedno – život, a Bog mu odgovara da je već ranije o njemu zapisano u Psalmu 21: „Za život me molio, i ti mu dade premnoge dane – za vijeke vjekova.“³¹

Midraš Psalama uz Ps 2,2 govori o slamanju moći Goga i Magoga koju vidi predviđenu još u Melkisedekovu blagoslovu (usp. Post 14,20), pa nastavlja: „Reknu li tada Gospodinu Mesiji u budućem vremenu: ‘Određena se zemlja protiv tebe pobunila’, on će reći: ‘Neka dođu skakavci i udare na njih kao što je rečeno: Šibom riječi svoje ošinit će zemlju’ (Iz 11,4).³² A reknu li mu: ‘Određena pokrajina pobunila se protiv tebe, on će reći: ‘Neka anđeo smrti dođe i pogubi, pa ih tako uništi, kao što je rečeno: Dahom iz usta svojih ubit će bezbožnika’ (Iz 11,4). Kad pak oni vide kako je velika njihova nevolja, doći će i pokloniti se kralju Mesiji kao što je rečeno: ‘Klanjat će ti se licem do zemlje’ (Iz 49,23).“³³

Tumačeći i dalje prve retke Psalma 2 *Midraš Psalama* nabraja sve velike zlotvore od Kajina, preko Ezava i Faraona do Hamana. Svi su oni pokušavali iskorijeniti Izraela nastojeći naći najbolji način za to. Na kraju *Midraš* kaže: „I Gog i Magog slično će reći: ‘Ludi su bili svi koji su se prije rotili protiv Izraela. Nisu li znali da Izrael ima svoga Zaštitnika na nebu? Mi pak nećemo

30 Babilonski Talmud razlikuje četiri mesije prema slici četvorice kovača iz Knjige proroka Zaharije (usp. Zah 2,1-4). To su Mesija sin Davidov, Mesija sin Josipov, Ilija i Svećenik pravедnosti koji je u najstarijem cjelovitom rukopisu Talmuda iz 1342. nazvan Melkisedek (hebr. ‘kralj pravедnosti’). Usp. *Sukkah*, 52b:11.

31 Usp. *Sukkah*, 52a:1-6.

32 Prijevod Zagrebačke Biblije ovdje ima „ošinit će silnika“, no taj je prijevod utemeljen na pretpostavci prevoditelja da bi ovdje trebalo hebrejsku riječ koja znači ‘zemlja’ (hebr. ‘*rc*) promjenom jednoga suglasnika zamijeniti drugom riječi koja znači ‘silan’ (hebr. ‘*re*). Ipak, i masoretski tekst i *Septuaginta* i *Vulgata* kao ovdje imaju ‘zemlja’, dok *Targum* ima ‘grešnici zemlje’. Ovaj tekst iz Knjige proroka Izaije pripada navještaju ‘mladice iz panja Jišajeva’ (usp. Iz 11,1-9).

33 Usp. *Midraš Tehillim*, 2:3.

postupati tako, nego ćemo najprije zapodjenuti rat protiv Zaštitnika, a onda se okrenuti protiv Izraela“... „No Sveti će, blagoslovljen bio, reći Gogu i Magogu: ‘O, vi zlotvori, zar ste krenuli u rat protiv mene? Koliko ja vojske imam? Koliko anđela ognja, munje i vatre imam uza se? Krenut ću s njima i boriti se uz njih.’ Pismo kaže: ‘Kao junak izlazi Gospodin, kao ratnik žar svoj podjaruje. Uz bojni poklik i viku ratnu ide junački na svog neprijatelja’ (Iz 42,13). Pismo također kaže: ‘I sabrat ću sve narode... Tada će Gospodin izići i boriti se protiv tih naroda kako on zna ratovati u dan ratni... Tada će doći Gospodin, Bog tvoj, i svi sveci s njim’ (Zah 14,2.3.5). I što Pismo dalje kaže? ‘I Gospodin će biti kralj nad svom zemljom’ (Zah 14,9).“³⁴

Uz riječi Psalma 2 u kojima Bog svoga kralja na Sionu naziva sinom (usp. Ps 2,7-8) *Midraš Psalama* svoje tumačenje započinje podsjećanjem na biblijska mjesta u kojima je Izrael prepoznat kao sin (usp. Izl 4,22; Iz 52,13; Iz 42,1), da bi onda podsjetio na Danielovo viđenje Sina čovječjega (usp. Dn 7,13-14). Razlog ovakva uzdignuća Gospodina Mesije *midraš* vidi u Mesijinu bavljenju Torom. U nastavku se bavi njegovim naslovom sina, pa kaže: „Bog ne kaže: ‘Ja imam sina’, nego: ‘Ti si mi sin’, kao kad gospodar želi pohvaliti svoga roba, pa mu kaže: ‘Drag si mi kao sin.’“³⁵

Kad tumači Božje riječi upućene kralju: „Zatraži samo, i dat ću ti puke u baštinu, i u posjed krajeve zemaljske“ (Ps 2,8), *Midraš Psalama* povezuje taj redak s Psalmom 21 u kojem se kaže o kralju: „Za život te molio, i ti mu dade premnoge dane – za vijeke vjekova“ (Ps 21,5). Iz toga zaključuje da je Mesija „tražio da Izrael živi i postoji u vijeke vjekova“.³⁶

Dok je Psalm 2 i u kršćanskoj predaji shvaćen kao mesijanska drama, sa Psalmom 3 nije takav slučaj. Ipak, židovska predaja i u njemu prepoznaje govor o bitci mesijanskog doba te ponovno spominje Goga i Magoga.³⁷

Babilonski Talmud, primjerice, u riječima: „Gospodine, koliko je tlačitelja mojih, koliki se podižu na me“ (Ps 3,2), prepoznaje mesijansku bitku posljednjih vremena (*Berakhot*, 7b:11). Ista tradicija proteže se i u *midrašima*, gdje se tumači uvodni redak psalma koji ga primjenjuje na Davidov bijeg pred Abšalomom, pa kaže da je pobuna Goga i Magoga protiv Boga slična pobuni sina, Abšaloma, protiv oca, Davida.³⁸

34 Usp. *Isto*, 2:4.

35 Usp. *Isto*, 2:9. Riječ je o očitijem polemici s kršćanskim shvaćanjem Mesije u osobi Isusa Krista kao Sina Božjega. Slično je i kad *Midraš Psalama* dalje tumači kako Bog nije rodio sina, nego će ga stvoriti na dan otkupljenja.

36 Usp. *Isto*, 2,10.

37 Usp. Babilonski Talmud, *Berakhot*, 7b.

38 Usp. *Ein Yaakov*, *Berakhot*, 1:37.50. I Talmud i *midraš*i pritom dodaju da je ovakva pobuna djece protiv roditelja gora od pobune Goga i Magoga. Usp. Babilonski Talmud, *Berakhot*, 7b; *Ein Yaakov*, *Berakhot*, 1:37; *Midraš Tan-*

Konačna Mesijina pobjeda podrazumijeva i konačno uništenje Sotone i svih zloduha. Židovska predaja zamišlja pakao kao mjesto gdje će oni koji se nađu na strani zla trpjeti različite oblike mučenja. Između ostaloga, navode i riječi Psalma 3 o tome kako Bog razbija zube opakima, pa zamišljaju kako će zli biti hranjeni pijeskom zbog kojega će ostati bez zubi.³⁹

Midraš Psalama, kad tumači riječi: „Sad mogu leć’ i u miru usnuti, i onda ustat’ jer me Gospodin drži“ (Ps 3,6), kaže: „Izraelska zajednica kaže: ‘Legoh daleko od proroštava i usnuh daleko od svetoga Duha, onda ću ustat’ kad me probudi Ilija’, kao što je rečeno: ‘Evo, poslat ću vam proroka Iliju’ (Mal 3,23), jer će me Gospodin podržati po Gospodinu Mesiji.“⁴⁰ Tako Mesijin dolazak predstavlja novo buđenje Izraela.

3. Posljednja vremena u Ps 4

Ukoliko se posljednja vremena vide kao vremena odlučne bitke ili duhovnog boja, onda i tumačenje Psalma 4 nudi naputke za taj boj. Osobito je to vidljivo uz redak: „Promislite u srcima i ne griješite, dršćite na svojim ležajima i zanijemite“ (Ps 4,5). Tako najprije Babilonski Talmud zaključuje da se iz ovog retka može deducirati zapovijed o recitiranju *Šema Israel* na krevetu, prije spavanja.⁴¹ Pritom se osvrće na riječi „u srcima“, koje čine poveznicu na riječi „svim srcem svojim“ u zapovijedi o ljubavi prema Bogu. Uz riječi: „Ne griješite, dršćite na svojim ležajima i zanijemite“, Talmud donosi sljedeće tumačenje: „Čovjek bi uvijek trebao poticati svoja dobra nagnuća protiv zlih nagnuća, a to znači da se neprestano treba boriti kako ga zlo nagnuće ne bi dovelo do prijestupa, kao što je rečeno: ‘Ne griješite, dršćite’. Ako bi netko uspio i nadvladao svoje zlo nagnuće, odlično! Ali ako ga ne bi uspio nadvladati, trebao bi proučavati Toru, kako na to podsjeća redak: ‘Promislite u srcima’. Ako bi tada nadvladao svoje zlo nagnuće, odlično! Ako ne bi, trebao bi recitirati *Šema*, u kojem je sadržano prihvaćanje Božjeg jarma, i ideja nagrade i kazne, kako je to rečeno u retku: ‘na svojim ležajima’, što podsjeća na *Šema*, gdje se kaže: ‘Kad liježeš’. Ako bi tada nadvladao svoje zlo nagnuće, odlično! Ako ne bi, trebao bi se sjetiti dana svoje smrti, na čiju se tišinu podsjeća u nastavku retka: ‘I zanijemite’.“⁴²

chuma, *Šemot*, 1:6-7.

39 Usp. *Otzar midrašim*, *Knjiga Gehinnom*, 5. Djelo *Otzar midrašim* predstavlja antologiju oko 200 manjih midraša koju je 1915. godine skupio i objavio Julius Einstein.

40 *Midraš Tehillim*, 3:7.

41 Usp. Babilonski Talmud, *Berakhot*, 4b:27.

42 Usp. *Isto*, 5a:2.

U Talmudu je očito riječ o duhovnim savjetima za borbu protiv zla, što samo po sebi ne mora biti povezano s posljednjim vremenima. Ono što bi na njih eventualno moglo upućivati, u svjetlu posljednje bitke između dobra i zla, jest spominjanje nadvladavanja. Ovdje je zapravo upotrijebljen hebrejski glagol קצץ koji može značiti i podložiti, što je njegovo značenje i u aramejskom jeziku,⁴³ a u kumranskim spisima koristi se upravo u svitcima koji se bave eshatološkim ratom između sinova svjetla i sinova tame.⁴⁴

Moguće je da je slična ideja bila prisutna i kod pisca midraša jer on nastavlja tekst Talmuda i kaže: „Tko god čita *Šema* dok je na svom krevetu smatra se zaštićenim kao da drži dvosjekli mač u ruci, jer je pisano: ‘Nek’ mi pohvale Božje budu na ustima, mačevi dvosjekli u rukama’ (Ps 149,6)“.⁴⁵ Ovdje se očito vodi računa i o nastavku Psalma 149 jer se ondje odmah u retcima koji slijede kaže: „Da nad pucima izvrše odmazdu i kaznu nad narodima; da im kraljeve bace u lance, a odličnike u okove gvozdene; da na njima izvrše sud davno napisan – nek’ bude na čast svim pobožnicima njegovim!“ (149,7-9). Vjerojatno zbog toga midraš nastavlja: „Tko god čita *Šema* na svom krevetu prije spavanja, postići će da odu svi zli duhovi, jer je rečeno: ‘Sinovi vatre odletjet će u visinu’ (Job 5,7).⁴⁶ U nastavku je jasno protumačeno da su ‘sinovi vatre ništa drugo doli zli duhovi’.⁴⁷

Midraš Psalama donosi zanimljivo razmišljanje uz riječi: „Više si u srce moje ulio radosti nego kad obilno rode pšenica i vino“ (Ps 4,8). *Midraš* tumači: „Izrael kaže: ‘Budući da su narodi zemlje držali samo sedam zapovijedi, za nagradu si ih obogatilo dobrima ovoga svijeta, koliko li ćeš više dobrima obdariti u budućem svijetu nas koji nosimo teret obdržavanja šestotrinaest zapovijedi! Stoga se radujemo dok promatramo napredak narodâ na zemlji. Stoga je rečeno: ‘Više si u moje srce ulio radosti, nego kad obilno rode pšenica i vino’“.⁴⁸ Prema ovom tumačenju, konačna pobjeda Izraelaca podrazumijevala bi i njihovu neizmjernu nagradu u vječnosti.

43 Usp. Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, II, Leiden, 2000., 716.

44 Ovaj spis opisuje četrdesetgodišnji sveti rat između sila dobra i sila zla u koji su uključeni i nebeski i ljudski ratnici. Na kraju pobjeđuju dobre sile, što će označiti i konačno uništenje zla i početak vječne Božje vladavine u pravdi.

45 *Ein Yaakov, Berakhot*, 1:21. Ne treba smetnuti s uma da i novozavjetna tradicija vidi Božju riječ kao mač (usp. Ef 6,17) ili čak kao dvosjekli mač (usp. Heb 4,12).

46 Ovaj prijevod ne slijedi tekst Staroga zavjeta *Zagrebačke Biblije*, nego je izravno preveden s hebrejskoga. Riječ koja je prevedena ‘vatra’ u hebrejskom je *אש*, što može označavati plamen, a onda i osobno ime koje se odnosi na onoga koji pali, to jest na kanaansko božanstvo podzemlja. Usp. Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, III, 1298. Iako bi konstrukcija ‘sinovi vatre’ mogla označavati i iskre, što je vjerojatno značenje u ovom tekstu Knjige o Jobu, kasna židovska interpretacija preuzima ovu riječ kao oznaku demona.

47 *Ein Yaakov, Berakhot*, 1:21.

48 *Midraš Tehillim*, 4:11.

4. Posljednja vremena u Ps 5 – 19

U ovom će poglavlju zajedno biti proučeno eshatološko tumačenje dijelova psalama 5 – 19 u kasnoj židovskoj literaturi. Pritom valja voditi računa da nisu svi psalmi u toj skupini tumačeni na taj način, pa će prije svega biti riječi o Ps 5; 8; 9; 11 i 19.

Uz redak Psalma 5, koji kaže: „Gospodine, zorom glas mi već čuješ, zorom ti već lijem molitve u nadi čekajuć“ (Ps 5,4), midraš *Mekhilta d’Rabbi Yishmael*⁴⁹ ovako razmišlja: „Tako možeš razumjeti da je Sveti, blagoslovljen bio, odredio izvršiti kaznu nad zlima u budućem svijetu samo ujutro“,⁵⁰ podsjećajući pritom i na riječi Ps 101, koje u hebrejskom izvorniku glase: „Jutrima ću istrebljivati sve zlikovce na zemlji“ (Ps 101,8).⁵¹

Midraš Psalama ima zanimljivo razmišljanje nad retkom: „Nek’ se raduju svi što se utječu tebi“ (Ps 5,12). Midraš nastavlja: „Jer si se osvetio nad Babilonom. Neka kliču dovijeka od radosti jer si se u Mediji i Perziji osvetio nad Hamanom i njegovim sinovima. Neka kliču od radosti jer si ih obranio u dane Grkâ, kad si predao Grke u ruke Hasmonejaca i njihovih sinova. Nek’ se raduju oni koji ljube tvoje ime kad nametneš kaznu Edomu i Gogu i Magogu.“⁵² Na taj način midraš tumači psalam u svjetlu prošlih Božjih pobjeda nad neprijateljima Izraela, ali i u svjetlu one buduće pobjede u posljednjoj bitci uz koju su vezani Gog i Magog, ali sada i uz dodatak Edoma. Pritom valja voditi računa da osobito u srednjovjekovnom židovstvu, Edom postaje eufemizam za Rim i kršćane.⁵³ Može se zaključiti da ovakvo tumačenje aktualizira ne samo prošlu povijest spasenja, nego i onu konačnu bitku u budućnosti, te ju promatra kroz prizmu aktualnog položaja Židova u srednjem vijeku.

Psalam 8 započinje podnaslovom: „Zborovođi. Po napjevu ‘Tijesci’. Psalam. Davidov’ (Ps 8,1). Uz taj podnaslov *Midraš Psalama* kaže: „Ovaj se redak odnosi na kaznu nad Gogom i Magogom i nad četverim kraljevstvima po kojima će Bog gaziti kao u tijesku jer je rečeno: ‘Zašto je crvena tvoja haljina i odijelo kao u onog koji gazi u kaci?’ (Iz 63,2).“ Time odmah na početku usmjerava pogled čitatelja prema posljednjim vremenima. U nastavku *Midraš* dodaje ove Božje riječi: „Dogodit će se u onaj dan, kad dođe Gog protiv zemlje Izraela,

49 *Mekhilta d’Rabbi Yishmael* je midraš halakha na Knjigu Izlaska čiji je tekst citiran već u Talmudu.

50 *Mekhilta d’Rabbi Yishmael*, 14:24:1.

51 *Zagrebačka Biblija* ovdje ima: „Svaki ću dan istrebljivati“, no to nema potvrde ni u masoretskom tekstu, ni u Septuaginti, niti u oba prijevoda Psalama koji se nalaze u Vulgati.

52 *Midraš Tehillim*, 5:11.

53 Louis H. FELDMAN, “Remember Amalek!” *Vengeance, Zealotry, and Group Destruction in the Bible according to Philo, Pseudo-Philo, and Josephus*, Cincinnati, 2004., 62-83. Gerson D. COHEN, *Studies in the Variety of Rabbinic Cultures*, Philadelphia, 1991., 243-269.

tad ću pozvati na mač protiv njega po svim mojim brdima i učinit ću da pada kiša po njemu i po onima koji su njegove vrste i po mnogim narodima koji su s njime, i bit će to poplavna kiša i dovest ću tuču, oganj i sumpor. Tako ću se uzveličati, a oni će znati da sam ja Gospodin.“ Dalje *Midraš* povezuje s ovim retkom tekst proroka Joela o sudu u dolini Jošafat (Jl 4,9.11-14), pa tumači naziv te doline, dijeleći ga na riječi *Jeho* i *šafat*. Prva je riječ ime Božje, a druga je glagol koji znači ‘suditi’. Stoga *Midraš* zaključuje: „To je u dolini u kojoj će Jeho, Gospodin, suditi sve narode.“⁵⁴ U kontinuitetu s biblijskom proročkom književnošću, kasna židovska književnost uz posljednja vremena ne povezuje, dakle, samo Božju pobjedu nad neprijateljima, nego i konačni sud. Pritom se naslanja na one proročke tekstove koji taj sud vide kao sud nad neprijateljima Izraela, više negoli kako sud koji bi mogao dovesti i do osude samoga Izraela.

U Psalmu 9 nalazi se redak: „Dušmani klonuše, smrvljeni zauvijek, ti im gradove razori – nesta im spomena“ (Ps 9,7). *Midraš Tehillim* uz njega nadođaje: „Doći će vrijeme kad će gradovi koji su zaslužili da padnu, a koje su oni izgradili, biti uništeni, za vijeke vjekova. No Gospodin, besmrtni i vječno živi, kad pripremi svoje prijestolje da sudi, ponovno će izgraditi Jeruzalem i Sion i gradove Judine i, kao što kaže Pismo: ‘U to će se vrijeme Jeruzalem zvati Prijestolje Gospodnje’ (Jr 3,17)“.⁵⁵ Konačni sud na taj način uključuje i obnovu Jeruzalema te svih Judinih gradova što je potkrijepljeno navodom iz Knjige proroka Jeremije. U tekstu je dvaput spomenuto prijestolje: najprije ono s kojega Gospodin sudi, a onda Jeruzalem koji dobiva ime ‘Prijestolje Gospodnje’. Čini se da je zapravo riječ o istome. Jeruzalem će biti mjesto suda. U nekim suvremenim židovskim krugovima, u skladu s proročkim tekstovima, tumači se da će Jeruzalem biti i mjesto susreta svih narodâ.⁵⁶ No takva ideja nije prisutna u *midrašima*. Redak koji se nalazi malo kasnije u Psalmu 9: „Sam po pravdi sudi krug zemaljski, izreče pucima osudu pravednu“ (Ps 9,9), protumačen je pod vidom suda nad svijetom koji će se dogoditi u pravednosti. Dapače, taj će se sud dogoditi noću, kako bi sustigao narode nespemne, dok će Izrael biti suđen danju.⁵⁷

Prema *Midrašu Tehillim*, Edom je, zajedno s Gogom i Magogom, uspoređen s nemani iz Knjige Danielove: „Ja gledah tada, zbog buke velikih hula što ih govoraše rog, i dok gledah, neman bi ubijena, njezino tijelo raskomadano i predano ognju“ (Dn 7,11). Na takvo razmišljanje pisac *midraša* bio je potknut riječima: „Na grešnike će izlit’ žeravu i sumpor, vjetar ognjeni bit će dio njine

54 *Midraš Tehillim*, 8:8.

55 *Midraš Tehillim*, 9:8.

56 Usp. Jakob NEUSNER (ur.), *Dictionary of Judaism in the Biblical Period*, New York, 1996., 332.

57 Usp. *Midraš Tehillim*, 9:11.

sudbine“ (Ps 11,6). U tom smislu, svi neprijatelji Židova, predstavljeni su kao grešnici koje čeka uništenje.

Midraš Tehillim tumači i riječi koje se u Psalmu 19 odnose na sunce: „Izlazi ono od nebeskog kraja i kraj mu se opet s krajem spaja, ne skriva se ništa žaru njegovu“ (Ps 19,7). Tekst midraša uz ovaj redak glasi: „Što će Sveti, blagoslovljen bio, učiniti na dan suda? Učinit će da dođe sunce i izvući će ga iz njegove putanje i spustiti ga do drugog svoda i njime će kazniti one koji su činili zlo i uništiti će ih.“⁵⁸ Prethodno se izričito poziva na riječi proroka Malahije: „Jer evo dan dolazi poput peći užaren; oholi i zlikovci bit će kao strnjika: dan koji se bliži spalit će ih – govori Gospodin nad vojskama – da im neće ostati ni korijena ni grančice“ (Mal 3,19). Nasuprot tome, onaj koji se bavi *Torom*, taj će se moći sakriti i biti spašen. Dalje kaže midraš: „Tko će se moći sakriti u vremenu koje dolazi? Onaj koji se bavi *Torom*.“⁵⁹ Pritom podsjeća na nastavak riječi proroka Malahije: „Spomenite se Zakona Mojsija, sluge moga, kome sam na Horebu propisao zakone i uredbe za sav Izrael“ (Mal 3,22). To neposredno prethodi prorokovim riječima o Iliji koji će doći prije onog dana Gospodnjega, velikog i strašnog. Na taj način *Tora* postaje kriterij po kojem se ljudi spašavaju kad dođe dan suda.

Zaključak

Može se zaključiti da kasna židovska književnost prvih devetnaest psalama čista i u eshatološkom ključu, pri čemu pitanje posljednjih vremena u većini ovih psalama dotiče usput.

Ovaj govor o posljednjim vremenima uključuje govor o iščekivanju jednog ili više mesijâ uz čiji je dolazak povezana konačna pobjeda, ali i sud koji će se na kraju vremena dogoditi. Već od tumačenja Psalma 2 vidljiv je ekskluzivistički pristup promišljanju o posljednjem sudu u kojem ne postoji nada, ne samo za druge narode i vjere, nego čak ni za one koji su se obratili na židovstvo, jer će oni svakako u nevoljama posljednjih vremena, otpasti od vjere.

Posljednja bitka zamišljena je kao bitka između dobra iz zla. Na strani dobra bori se Mesija, a na strani zla Gog i Magog, koji ma je katkad pridružen i Edom sa svojom negativnom ulogom u vrijeme babilonskoga progonstva Izraelaca, ali i sa svojom aktualizacijom, kao simbol neprijatelja Izraela, osobito Rima i, potom, kršćana.

58 *Midraš Tehillim*, 19:13.

59 *Isto*, 19:13.

U posljednjoj bitci pobjeda će biti Mesijina i Božja, a sredstvo za borbu predstavlja *Tora*, to jest Božja riječ. U židovskoj perspektivi *Tora* obuhvaća pisani i usmeni Zakon, pa je obdržavanje zapovijedi toga Zakona od ključnog značenja za održanje u posljednje dane.

Kao mjesto suda označen je Jeruzalem koji će postati prijestolje Boga koji uzima ulogu suca. Na tom sudu bit će uništen đavao i svi koji su njegovi, uključujući Goga, Magoga i Edoma, a oni koji su Božji, a to znači pravedni Izrael, prebivat će u obnovljenom Jeruzalemu i Sionu.

Prilikom vrednovanja ovih tumačenja kasne židovske literature s obzirom na posljednja vremena, ne smije se ispustiti iz vida konkretne okolnosti koje je u ranom srednjem vijeku proživljavalo židovstvo, u ulozi manjine unutar kršćanskoga ili muslimanskoga svijeta, gdje su se Židovi susretali sa sve većim brojem ograničenja. Posljednja vremena, posljednja bitka i posljednji sud, za njih su iščekivano konačno oslobođenje.

THE END TIMES IN THE JEWISH INTERPRETATION OF THE FIRST NINETEEN PSALMS

Summary

The late Jewish literature views Psalms as text which speak, among other topics, of the messianic time and of Messiah himself. Firstly, this paper considers sources of the late Jewish literature regarding Psalms (1st – 11th c.), and secondly, it examines interpretations of Psalms 1 – 19. When speaking about the end times, these Psalms speak about one or more messiahs in connection with the final victory and with the last judgement. One can detect a certain exclusive approach to the idea of the last judgement, as there is no hope for others and for those who are different. The last battle is imagined as the battle between good and evil, and the winner will be God and his Messiah. Torah is the main weapon in this battle, considering Torah as both written and oral Torah. This means that the keeping of the commandments of this double folded Torah has the key role and enables Jews to win and survive in the end times. Jerusalem is singled out as the place of the judgement and it becomes the throne of God who acts as the judge. The judgement brings destruction onto devil and his followers, including Gog, Magog and Edom, whereas those who belong to God, i. e. faithful and just Israel, shall reside in the renewed Jerusalem and on Zion.

Keywords: Judaism, Psalms, end times, Midrash, Talmud